

**Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова**

ГЕЙКО Євгенія Вікторівна

УДК 159.923.2

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ЕГОЦЕНТРИЗМУ ОСОБИСТОСТІ У
МИСЛЕННЄВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДЛІТКІВ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ 2002

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі психології і педагогіки в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник:

кандидат психологічних наук, доцент

Пов'якель Надія Іванівна,

Національний педагогічний університет

імені М.П.Драгоманова, доцент кафедри

психології і

педагогіки.

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, професор,

академік АПН України

Моляко Валентин Олексійович,

Інститут психології імені Г.С.Костюка,

завідувач лабораторії психології творчості.

кандидат психологічних наук, доцент

Лисянська Таїсія Миколаївна,

Національний педагогічний університет

імені М.П.Драгоманова, доцент кафедри

психології.

Провідна установа:

Черкаський державний університет імені Б.Хмельницького,

кафедра психології, Міністерство освіти і науки України,

м. Черкаси.

Захист відбудеться “7” лютого 2002 р. о 14.30 на засіданні спеціалізованої вченої ради

К 26.053.02 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, 01601, м.

Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано “ 27 ” грудня 2001 року.

Вчений секретар

спеціалізованої
Л.В.Долинська

вченої

ради

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Складні соціокультурні трансформації, звернення нашої держави до ідеї відкритого суспільства, наукової й соціальної інтеграції визначають перехід від тоталітарних до демократичних відносин. Це вимагає формування об'єктивно мислячої людини, відхід від суто егоцентричної до гуманістичної спрямованості усіх суб'єктів цього процесу, ключове місце в якому має посідати школа. Якраз остання потребує нових психолого-педагогічних парадигм, творчих навчальних програм, поєднання індивідуальних та групових форм занять, впровадження методів проблемного вивчення матеріалу, що сприяють розвитку в учнів компонентів мисленнєвої діяльності, психопрофілактиці та психокорекції виникнення і поширення егоцентризму на різні сфери розвитку особистості.

Вирішення цих завдань стає найбільш актуальним у період дорослішання. Саме підліток характеризується емоційною нестійкістю, пов'язаною з перебудовою гормональної системи, різкими змінами в поведінці, зумовленими бурхливим, нерівномірним розвитком організму, чутливістю до змін, що відбуваються в соціумі, гострим переживанням екзистенціальних кризових станів, зумовлених онтогенетичними змінами, формуванням когнітивної, емоційно-вольової, особистісної сфер. Тому одна з поширених вікових форм психологічного захисту в підлітковому віці – підвищена схильність до егоцентризму і відхід від близьких, довірливих стосунків зі своїми ровесниками, дорослими, центрування на собі. Тобто в цьому віці егоцентризм стає однією з провідних детермінант пізнавальної сфери та окремих пізнавальних процесів, насамперед, мислення.

Разом з тим підлітковий вік сенситивний щодо розвитку мисленнєвих структур, формування умінь рефлексії, децентрації, механізмів продуктивної мисленнєвої діяльності учнів, і нарешті якостей, що сприяють усвідомленню і самокорекції егоцентризму та протидіють його поширенню на різні сфери особистості. Це уможливорює використання комплексних методів психопрофілактики та корекції негативних проявів та наслідків егоцентризму.

Проблема егоцентризму як феномену привертає увагу дослідників різних галузей знань вже тривалий час, але лише в останні роки стає предметом вивчення перш за все як психологічне явище. Так, особливе значення приділялось виявленню особливостей розвитку егоцентризму в різних вікових періодах становлення особистості (Дж.Брунер, Д.Інелдер, Дж.Флейвелл, Г.Цукерман, та ін.). Критичне ставлення до наявності егоцентризму дитячого мислення виявляли П.Гальперін, М.Доналдсон, Дж.Фодор. Сутність та специфіку егоцентричного мовлення визначили Л.Виготський, А.Лурія та ін. Психологічна природа егоцентризму досліджувались М.Вертгеймером, Д.Елкіндом, Г.Крайгом, Л.Обуховою, Т.Пашуковою, Ж.Піаже, К.Платоновим,

О.Полівановою, Ф.Райсом, й ін. Вплив егоцентризму на діяльність особистості відзначали К.Абульханова-Славська, Д.Ельконін, М.Жамкоч'ян, Т.Лисянська, А.Маслоу, В.Недоспасова, Н.Пов'якель, Л.Столяренко, Л.Фрідман, М.Холодна та ін. Проте незважаючи на великий інтерес дослідників до проблеми егоцентризму, не достатньо мірою досліджені є його сутність, типи, позитивні наслідки, форми та особливості прояву у пізнавальній сфері особистості, і насамперед, у мисленневих процесах. Недостатньо вивчено психологічні особливості прояву егоцентризму в підлітковому віці, його вплив на особистість підлітка, мисленнєву діяльність, питання психопрофілактики виникнення й поширення егоцентризму щодо його негативних наслідків на розвиток особистості.

Соціальна значущість і недостатнє вивчення визначеної проблеми зумовили вибір теми дослідження: “Психологічні особливості прояву егоцентризму особистості у мисленнєвій діяльності підлітків”.

Тема дисертації входить до плану науково-дослідної роботи кафедри психології та педагогіки НПУ імені М.П.Драгоманова, затверджена Вченою радою НПУ імені М.П.Драгоманова (протокол № 7 від 28.02.1997 р.) та скоординована в АПН України (протокол № 4 від 04.06.1998 р.).

Об'єкт дослідження – особистісні детермінанти мисленнєвої діяльності в підлітковому віці.

Предмет дослідження – психологічні прояви егоцентризму як однієї з особистісних детермінант у мисленнєвій діяльності підлітка.

Мета дослідження полягає у виявленні психологічних особливостей прояву егоцентризму у властивостях та характеристиках мисленнєвої діяльності підлітка та можливостей його попередження та психокорекції.

В основу нашого дослідження було покладено **припущення**, що егоцентризм особистості у підлітковому віці виступає однією з провідних особистісних детермінант мисленнєвої діяльності, зумовлюється специфікою підліткового віку та комплексом особистісних якостей підлітка, має прояв у характеристиках мисленнєвої діяльності та мисленневих стратегій і може бути своєчасно попереджений чи скоректований використанням комплексу психотренінгових форм психологічної допомоги.

У відповідності до поставленої мети та висунутої гіпотези визначено наступні **завдання дослідження**:

- обґрунтувати теоретичні підходи до вивчення проблеми прояву егоцентризму особистості підлітків;
- з'ясувати місце, роль та різновиди егоцентризму в підлітковому віці, його вплив на пізнавальну сферу особистості;

- виявити особливості прояву егоцентризму в процесуальних, динамічних та результативних характеристиках мисленнєвої діяльності підлітка та особливостях прийнятих мисленнєвих рішень;

- розробити, апробувати та впровадити в практику навчання підлітків психологічну програму, що містить систему засобів психопрофілактики та психокорекції егоцентризму у підлітковому віці та розвитку психологічних умінь самокорекції егоцентризму у мисленнєвій діяльності.

Методологічною і теоретичною основою є Державна національна програма “Освіта” (Україна XXI століття); Закон України “Про освіту”; принципи детермінізму та єдності свідомості й діяльності, системний підхід в аналізі психічних явищ (Б.Ананьєв, Л.Виготський, О.Леонтьєв, С.Рубінштейн, О.Скрипченко), загальнотеоретичні положення наукової психології про сутність особистості, закономірності її становлення й розвитку (Г.Костюк, С.Максименко, Л.Проколієнко, В.Татенко), концептуальні положення про психологічні особливості розвитку особистості у підлітковому віці (М.Боришевський, Т.Драгунова, Д.Фельдштейн), принципи соціокультурного (Дж.Брунер, Л.Леві-Брюль, А.Лурія) та феноменологічного підходів до дослідження пізнавальних процесів (М.Вертгеймер, К.Дункер), положення генетичної теорії розумового розвитку дитини (Ж.Піаже), принципи та узагальнюючі результати досліджень особистісних детермінант мисленнєвої діяльності (К.Абульханова-Славська, О.Брушлинський, Д.Завалішніна, З.Калмикова, В.Моляко, Н.Пов’якель, В. Пушкін, К.Славська, І.Семенов, С.Степанов, О.Тихомиров та ін.).

Для вирішення поставлених завдань та перевірки гіпотез було розроблено програму дослідження, основні етапи якої включають аналіз наукової літератури з проблематики дослідження, розробку методичного апарату дослідження, кількісну та якісну обробку отриманих в процесі експерименту даних, апробацію та впровадження результатів дослідження в навчально-виховному процесі.

Реалізацію програми дослідження здійснено за допомогою комплексу теоретичних та емпіричних **методів**: теоретичний аналіз та узагальнення наукових літературних джерел; експеримент (констатуючий, контрольний, психолого-педагогічний); бесіда, спостереження, анкетування, тести; активні методи навчання (тренінги, комплекси розвиваючих психотехнік, ігрові методи); методи математичної статистики (кореляційний, факторний аналіз, використання параметричних та непараметричних критеріїв). Обробка даних здійснювалася на базі комп’ютерних програм SPSS 10.0.5., Statistica v. 5.5 A., MathCAD 2000 Pro.

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося на базі Навчально-наукового педагогічного комплексу та Педагогічної Академії м.Кіровограда упродовж п’яти років (1996 – 2000р.р.). Дослідженням було охоплено 442 учнів 7-11 класів.

Наукова новизна та теоретична значущість отриманих результатів полягає:

в уточненні та поглибленні сутності поняття “егоцентризм” як однієї з провідних особистісних детермінант мисленнєвої діяльності, уявлень про психологічну природу егоцентризму у підлітковому віці; у визначенні видів (пізнавальний, вербальний, інтелектуальний, ідеологічний, просторовий, соціальний, комунікативний, поведінковий, моральний, інтровертований, екстравертований) та типів егоцентризму (ситуативний, стійкий, локальний, тотальний); визначенні специфічних форм егоцентризму у підлітковому віці (“уявної аудиторії”, “власної винятковості”, “філософія знайди” та ін.); особливостей проявів егоцентризму у мисленнєвій діяльності підлітків (“блокування” мисленнєвого процесу, фіксація на власних переживаннях, центрування на обраній стратегії, репродуктивність мисленнєвої позиції та ін.). Розкрита рівнева динаміка егоцентризму в різних вікових групах підлітків, що виявляється у підвищенні рівня егоцентризму на початку та суттєвим зниженням наприкінці підліткового віку. Визначені позитивні (швидкість виявлення настанови у рішенні завдань, оптимальне вироблення способу рішення, спрямованість на саморозвиток, цілеспрямованість, висока мотивація досягнень, висока нормативність поведінки) та негативні прояви егоцентризму у мисленнєвій діяльності підлітка (центрування на обраній стратегії, ригідність мислення, стереотипність, фіксованість на власній пізнавальній позиції, висока тривожність, нервовість та ін.). Встановлена пряма залежність між рівнем егоцентризму й процесуальними, динамічними та результативними характеристиками продуктивності мисленнєвої діяльності підлітка. Виявлено чинники, що сприяють закріпленню типів егоцентризму у підлітковому віці: ситуативного (орієнтація на випадкові і несуттєві ознаки завдання, фрустраційність та невпевненість у собі), стійкого (авторитарний чи автократичний стиль виховання в родині, недостатність творчих шкільних програм зорієнтованих на розвиток мислення, формування умінь рефлексії та децентрації), локального (зануреність у внутрішні проблеми, нечутливість до суперечностей), тотального (всі означені вище фактори в комплексі). Теоретично обґрунтовано систему навчання і психологічної підтримки підлітків, що включає психологічні методи психопрофілактики та психокорекції поширення та усталення егоцентризму у підлітковому віці.

Практичне значення дослідження полягає: в систематизації діагностичних методів дослідження егоцентризму як особистісної властивості та детермінанти мисленнєвої діяльності; в систематизації та комплексному застосуванні параметрів оцінки процесу та результату мисленнєвої діяльності (результативність, продуктивність, усвідомленість, організованість, динамічність мисленнєвої діяльності; рівень сформованості інтелектуальних умінь та ін.); розробці системи психологічних засобів профілактики виникнення та поширення егоцентризму як особистісної властивості у підлітковому віці, психокорекції поширення егоцентризму на мисленнєву діяльність підлітка; розробці комплексу засобів формування умінь рефлексії,

децентрації, гнучкості мислення, що протидіють поширенню егоцентризму та його стабілізації, які можуть бути використані практичними психологами, вчителями, класними керівниками.

Особистий внесок автора полягає в уточненні поняття, визначенні його динаміки за рівнями та різновидів, сутності психологічних наслідків поширення егоцентризму особистості на пізнавальну сферу діяльності; розробці критеріїв та визначенні процесуальних та результативних показників прояву егоцентризму у мисленнєвій діяльності підлітка; обґрунтуванні та розробці комплексу психопрофілактичних і психокорекційних засобів в попередженні та подоланні тотального (поширеного) егоцентризму особистості у підлітковому віці. У спільній публікації відображено основні концептуальні позиції автора та узагальнення результатів одного з етапів констатуючої частини дослідження.

Вірогідність і надійність одержаних результатів та обґрунтованість висновків забезпечувалися: всебічним теоретичним аналізом проблеми, відповідністю методів меті та завданням дослідження; використанням стандартизованих методик, валідність і надійність яких доведена; репрезентативністю вибірки досліджуваних; поєднанням якісного та кількісного аналізу результатів дослідження; математико-статистичною обробкою експериментальних даних.

Апробація дослідження. Основні положення та результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри психології та педагогіки НПУ імені М.П.Драгоманова, в доповідях на методологічному семінарі АПН України “Психолого-педагогічна наука та суспільна ідеологія” (м. Київ, 1998р.), на міжнародній науково-практичній конференції “Сучасні технології в навчальному процесі вищих навчальних закладів” (м. Рівне, 1999), на другій Всеукраїнській науковій конференції “Проблеми особистості в сучасній науці: результати й перспективи досліджень” (м. Київ, 1999р.), на Міжнародному конгресі “Стреси в повсякденному житті дітей” (м. Одеса, 2000р.), на третій Всеукраїнській науковій конференції молодих науковців “Проблема особистості в сучасній науці: результати й перспективи досліджень” (м. Київ, 2000р.), у виступі на обласній конференції психологів, присвяченій проблемам обдарованості дітей (м. Кіровоград, 2000р.).

Впровадження в практику. Розроблена автором комплексна програма щодо психопрофілактики та корекції егоцентризму особистості підлітка та підвищення продуктивності мисленнєвої діяльності впроваджена в навчально-виховний процес Навчально-наукового педагогічного комплексу м. Кіровограду, використовується в навчальній роботі Педагогічної Академії м. Кіровограду (довідка № 153 від 17 грудня 2001 р.). Розроблений автором спецкурс підвищення психологічної культури регуляції мислення старшокласників та тренінг рефлексивних умінь використовуються автором та викладачами кафедри суспільних дисциплін ННПК м.Кіровограда (довідка № 117 від 26 листопада 2001р.).

Публікації. Основний зміст і результати роботи відображені в 9 наукових публікаціях. З них 3 статті – у фахових збірниках, затверджених ВАК України.

Структура і обсяг дисертації. Дисертація містить вступ, три розділи, висновки, список літератури та додатки. Основний зміст дисертації викладено на 174 сторінках тексту. Він містить 16 рисунків, 14 таблиць на 14 сторінках. Список використаних джерел нараховує 212 найменувань. Методичний апарат дослідження деталізовано у 9 додатках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, визначено його об'єкт, предмет, мету, гіпотезу й завдання та методологічні засади, висвітлено наукову новизну, теоретичну й практичну значущість дослідження, наведено відомості про апробацію та впровадження його результатів, а також описана структура дисертаційної роботи.

Перший розділ “Постановка проблеми дослідження” присвячений теоретичному аналізу філософської та психологічної літератури з теми дослідження. Зокрема відзначено, що наявне превалююче та невиправдане ототожнення понять “егоцентризм”, “егоїзм”, “еготизм”. На підставі етимологічного аналізу слів егоцентризм, егоїзм, еготизм доведено, що це спільнокореневі слова, які походять від “его” – суть “я”. Саме тому, ймовірно, в суспільних науках дані поняття розглядаються в одному ряду. При цьому різними дослідниками вкладається й дещо різний смисл у поняття “егоцентризм”, його полюсну оцінку, і досі практично немає визначеності в трактуванні даного поняття. Більше того внаслідок ототожнення перерахованих понять феномен егоцентризму досить часто тлумачиться, насамперед, негативно, без аналізу його специфіки та особливостей на різних вікових етапах розвитку особистості.

У роботі подано характеристику певних напрямів, які ґрунтуються на різних підходах у трактуванні поняття “егоцентризм”. По-перше, егоцентризм розглядається як особливість мислення дитини, котра перебуває на допоняттєвій стадії розвитку мислення, як пізнавальна позиція, що характеризується нездатністю сприйняти іншу точку зору, відмінну від власної (Дж.Брунер, Л.Венгер, А.Запорожець, Л.Обухова, Ж.Піаже, К.Поліванова). По-друге, як властивість особистості, яка має за мету не корисливі інтереси, а ствердження свого “я” (М.Жамкоч'ян, І.Палій, Т.Пашукова, К.Платонов). По-третє, егоцентризм виступає типом особистості, принципом опрацювання інформації, моральною проблемою, механізмом регуляції поведінки, (К.Абульханова-Славська, А.Анцупов, К.Хорні, А.Шипілов, І.Якубик).

В дослідженні систематизовані прояви егоцентризму на різних етапах розвитку особистості. На початковому етапі егоцентризм виявляється як відсутність розмежування дитиною до 1,5 років суб'єкта та об'єкта (Д.Брунер, К.Поліванова). Наступний етап прояву егоцентризму визначається в

нездатності розрізняти свою точку зору й чужу, синкретизмі, анімізмі, які притаманні мисленню дитини дошкільного віку, егоцентричному мовленні (В.Аверін, Л.Венгер, А.Запорожець, Б.Петров). В результаті соціалізації, встановленням відношень кооперації в молодшому шкільному віці відбувається відхід від егоцентричної до децентрованої позиції, відсоток егоцентричного мовлення зменшується, воно набуває еліптичного характеру та поступово замінюється на внутрішнє (А.Богуш, Л.Виготський, М.Доналдсон, Д.Х'юз). Але зовсім егоцентризм не зникає, а виявляється у нездатності учнів цього віку уявити природну систему координат іншої людини (Н.Мізіна, Л.Фрідман). У підлітковому віці егоцентризм досягає свого найвищого рівня. Зосередженість на собі, відсутність розрізнення між об'єктивною реальністю та уявленням про неї, віра в унікальність свого існування, конфліктність сприйняття свого "Я" – основні форми, властиві егоцентризму даного вікового періоду. У період дорослішання егоцентризм виступає однією з ключових детермінант особистісного розвитку, котра справляє вплив на характер підлітка. Як стабільна властивість, егоцентричність стає основою егоцентричної спрямованості особистості, поширеного егоцентризму (Д.Елкінд, Г.Крайг, Т.Пашукова, Н.Пов'якель, Ф.Райс, Г.Цукерман). У дорослих людей егоцентризм зберігається та виявляється в центруванні уваги на окремих, випадкових аспектах, в ситуаціях, коли вони керуються спонтанними, наївними судженнями (Л.Обухова, Н.Подгорецька, М.Холодна). У пізній дорослості відбувається активізація егоцентризму, що пояснюється морфо - функціональними змінами особистості (Г.Крайг).

На основі аналізу психологічної літератури виявлено наступні види егоцентризму: пізнавальний (Ф.Райс), вербальний (Ж.Піаже), інтелектуальний (Л.Обухова), ідеологічний (Ж.Піаже), просторовий (Л.Фрідман), соціальний (Ж.Піаже), комунікативний, поведінковий, моральний (А.Петровський, М.Ярошевський), інтровертований та екстравертований (Т.Пашукова).

Дослідження сутності психологічної природи егоцентризму дозволило з'ясувати, що види егоцентризму пов'язані із типами, в залежності від рівня та ступеню прояву, які недостатньо розкрито в наукових джерелах. Це обумовило виділення нами наступних типів: тотальний (поширений), локальний (обмежений) за рівнем тривалості; стійкий (сталий) та ситуативний (тимчасовий) за ступенем поширеності. Види та типи егоцентризму взаємопов'язані. Кожний окремий тип може виявлятися у різних видах.

Види										Типи			
Пізнавальний	Вербальний	Інтелектуальний	Просторовий	Ідеологічний	Соціальний	Комунікативний	Поведінковий	Моральний	Інтровертований, екстравертований	За тривалістю		За ступенем поширеності	
										Стойкий (сталій)	Ситуативний (тим-часовий)	Тотальний (поширений)	Локальний (обмежений)
Негативні наслідки										Функція		Прояви	
Ригідність мислення			Індивідуалізм			Егоїзм				Збалансований механізм психологічного захисту		Особистісна позиція, спрямованість особистості	

Рис. 1 Психологічна характеристика егоцентризму (на основі узагальнення наукових літературних джерел)

На підставі узагальнення підходів до визначення поняття “егоцентризм”, ми схильні роз’єднати : “егоцентризм” та “егоцентризм особистості”. Перше ми розглядаємо як специфічну неусвідомлену пізнавальну позицію, що опосередковує процес пізнання суб’єктивним сприйняттям світу. Центрування, фіксованість на випадкових об’єктах зумовлюють психологічні особливості дитячого мислення: анімізм (внутрішні психічні феномени приписуються неістотам), синкретизм (намагання все зі всім пов’язувати), реалізм (психічним процесам приписуються ознаки неживого світу, трансдукцію (перехід від часткового до часткового, уникаючи загальне), нечутливість до суперечностей. Друге поняття характеризує психологічне явище, яке утворюється з процесом соціалізації, розвитком умінь децентрації, коли егоцентризм з пізнавальної позиції трансформується в особистісну властивість, яка проявляється як детермінанта мисленнєвої діяльності, що характеризується зосередженням на власному “я”, фіксованістю на обраних технологіях рішення, репродуктивною мисленнєвою позицією.

В процесі дослідження виявлена позитивна та негативна роль егоцентризму в розвитку особистості, а також позитивні й негативні прояви та наслідки егоцентризму. Позитивний прояв егоцентризму полягає у збалансованому механізмі психологічного захисту особистості в критичні, кризові періоди її розвитку. Негативними наслідками егоцентризму є ригідність мислення, егоїзм, індивідуалізм. Численність характеристик егоцентризму пояснюється його значенням в різні, особливо в посттравматичні та фрустраційні періоди розвитку та життя людини.

У цьому розділі розглянуто прояв егоцентризму, як особистісної детермінанти мисленнєвої діяльності, саме в підлітковому віці, коли егоцентризм зумовлює істотний вплив на різні параметри мисленнєвої діяльності, проявляється, насамперед, в особистісному аспекті, що виявляється у вигляді фіксації на своєму “я”, центруванні на обраних цілях, діях та операціях, які блокують мисленнєвий процес, ускладнюють віднайдення правильного принципу розв’язання, перехід з одного рівня мисленнєвої діяльності на інший.

Відсутність досліджень психологічних особливостей прояву егоцентризму в структурі мисленнєвої діяльності у віковому аспекті, а також його значущість в перехідний період зумовили необхідність обґрунтування даного феномена як провідної особистісної детермінанти, що впливає на мисленнєву діяльність та розвиток особистості підлітка

У **другому розділі** “Психологічні особливості прояву егоцентризму у мисленнєвій діяльності підлітка” обґрунтовано принципи організації експериментальної частини дослідження, описано методичний апарат і конкретизовано умови проведення експериментальної роботи, подано психологічний аналіз результатів дослідження.

У зв’язку з багатогранністю та недостатнім експериментальним дослідженням феноменології егоцентризму нами було укладено діагностичний комплекс, який включає батарею психологічних тестів, обґрунтовано вибір стандартизованих методик (провідних та додаткових). Блок з провідними діагностичними методиками дозволяє дослідити: індекс та рівні егоцентризму - високий, середній, низький (егоцентричний асоціативний тест (ЕАТ) Т. Szustrowa, адаптований Т. Пашуковою), встановити зв’язок між егоцентризмом та компонентами мисленнєвого процесу: швидкість мисленнєвого процесу, центрування, фіксованість настанови, гнучкість чи ригідність мислення (модифікована методика А. Лачинз і Е. Лачинз “Вплив настанови на спосіб розв’язання завдань”), егоцентризм у структурі мисленнєвої діяльності досліджуваних: продуктивність, усвідомленість, організованість, динаміка (методика категоріально-нормативного аналізу вербальної репрезентації мисленнєвій діяльності при розв’язанні завдань І. Семенова, С. Степанова), зв’язок між егоцентризмом та показниками сформованості рівня інтелектуальних умінь (обізнаність, аналогія, узагальнення; логічні операції: рід – вид, частина – ціле, причина – наслідок, протилежність, порядок слідування, рядоположеність, функціональні відношення; аналіз, синтез (шкільний тест розумового розвитку (ШТРР)). До додаткового блоку увійшли

діагностичні методики які дозволяють виявити взаємозв'язок егоцентризму та особистісних властивостей досліджуваних: особистісні фактори – інтелект, підпорядкованість – домінантність, стриманість – експресивність, схильність до почуттів – висока нормативність поведінки, боязкість – сміливість, упевненість у собі – тривожність, низький самоконтроль – високий самоконтроль, розслабленість – напруженість, інші фактори не є гомогенними, тому ми їх виключили з дослідження; індивідуально-типологічні особливості (риса характеру й темпераменту (РХТ), ставлення до себе (тест-опитувальник ставлення до себе (ОСС) В.Століна) адаптований нами для підлітків.

Одержані дані підлягали статистичній обробці, кореляційному та факторному аналізу, крім цього для виявлення розподілу в рівні ознаки використовувався непараметричний Н-критерій Крускала-Уолліса.

Констатуюча частина дослідження включала три етапи: попередній, основний і додатковий. У процесі попереднього етапу була виявлена рівнева динаміка егоцентризму в різних періодах підліткового віку. У молодшому підлітковому віці домінуючим є високий рівень егоцентризму (61%), менше представлений середній (35%) та низький (4%) рівні егоцентризму. В середньому підлітковому віці відбувається поступове зниження високого рівня егоцентризму (57%), спостерігається тенденція до збільшення представленості питомої ваги середнього та низького рівня (35% і 8% відповідно) егоцентризму. У старшому підлітковому віці відбувається стабільне зростання представленості середнього рівня егоцентризму (53%) й зниження високого рівня егоцентризму (43%). Тобто, природі егоцентризму властиві не лише якісні зміни відповідно до розвитку особистості, але й кількісні. Динаміка егоцентризму в межах підліткового віку засвідчує зниження критичного, високого рівня й стабілізацію оптимального – середнього рівня егоцентризму. Завдяки розвитку особистісної та мисленнєвої сфер, у рамках позитивної “Я-концепції” здійснюється баланс центрації - децентрації. Однак повного зникнення егоцентризму не відбувається, більше того – залишається значний відсоток підлітків з негативною “Я-концепцією”, які зазнають несприятливого впливу егоцентризму, стосовно до яких доцільним є здійснення цілеспрямованої корекційної роботи.

В ході основної частини констатуючого експерименту ми з'ясували, що продуктивність мисленнєвої діяльності в підлітковому віці залежить від особливостей прояву егоцентризму особистості. Так, егоцентризм вносить дезорганізацію в смислову регуляцію мисленнєвої діяльності. Активізація особистісної рефлексії, центрування на власному “я”, своїх проблемах, пов'язаних з конфліктною самооцінкою, призводить до поверхових розв'язань; у випадку неможливості віднайдення способу розв'язання шляхом актуалізації наявних знань, відбувається “блокування”, яке завершується відмовою від розв'язування взагалі. На основі психологічного

аналізу показників мисленнєвої діяльності найбільшу продуктивність ми відзначили в підлітків із середнім рівнем егоцентризму, порівняно з високим та низьким рівнями.

За результатами аналізу розв'язання творчих завдань, продуктивність мисленнєвої діяльності залежить від особистісної позиції підлітка. Досліджувані з високим та низьким рівнями егоцентризму, як правило, демонстрували егоцентричну репродуктивну особистісну позицію, котра характеризується домінуванням змістової сфери над смисловою, переважанням екстенсивної рефлексії, недостатнім усвідомленням засобів, способів розв'язань, переважанням рефлексивного компонента в організованості мисленнєвої діяльності. Досліджувані із середнім рівнем егоцентризму найчастіше демонструють продуктивну особистісну позицію, яка виявляється в домінуванні смислової сфери над змістовою, інтенсивній рефлексії, усвідомленості засобів розв'язання, яскраво вираженому рефлексивному компоненті в організованості мисленнєвої діяльності.

Дослідження впливу егоцентризму на сформованість мисленневих операцій у підлітків показало, що егоцентризм виявляється у ролі настанови в процесі розв'язання завдань. Так, досліджувані з високим рівнем егоцентризму демонструють досить високу швидкість мисленнєвого процесу, оптимальний характер вироблення стратегії розв'язання завдання, але водночас високий ступінь центрування, фіксованості на обраній стратегії й, відповідно до цього, ригідність мислення. Підлітки із середнім рівнем егоцентризму показують меншу швидкість мисленнєвого процесу, вироблення стратегії із труднощами, проте незалежність від обраної стратегії розв'язання завдання й, найчастіше, гнучкість мислення. Група досліджуваних з низьким рівнем егоцентризму виявляє низьку швидкість мисленнєвого процесу, вироблення стратегії із труднощами, залежність від обраної стратегії, більшою частиною – ригідне мислення.

Виявлення взаємозв'язку між егоцентризмом та сформованістю рівня інтелектуальних умінь засвідчує, що високому рівню егоцентризму, як правило, відповідає низький рівень: узагальнення за суттєвою ознакою; логічних операцій: частина – ціле, порядок слідування, рядоположеність, функціональні відношення, а також середній рівень: аналогія, аналіз; логічних операцій : причина – наслідок, протилежність.

Середній рівень егоцентризму пов'язаний із високим рівнем сформованості інтелектуальних умінь: аналіз, класифікація, аналогія, узагальнення; логічних операцій: причина – наслідок, функціональні відношення, частина – ціле, та з низьким рівнем логічних операцій: рядоположеність, порядок слідування, рід – вид, протилежність.

Низькому рівню егоцентризму характерний в цілому низький рівень сформованості інтелектуальних умінь, логічних операцій, за винятком рядоположеності.

На заключному етапі констатуючого експерименту було виявлено, що егоцентризм взаємопов'язаний із особистісними властивостями. Насамперед, аналізуючи прояви егоцентризму

та індивідуально-типологічних особливостей, відзначено, що у підлітків з високим рівнем - вищий рівень сенситивності (25,1%), порівняно з досліджуваними із середнім (14,3%) та низьким (11,08%) рівнями егоцентризму. Підвищена нервовість також є характерною для підлітків з високим рівнем егоцентризму (33,9%), порівняно з середнім (24,8%) та низьким (3,4%) рівнями егоцентризму. Високий рівень домагань (22,6%) частіше присутній у досліджуваних з високим рівнем егоцентризму, ніж із середнім (18,09%), і відсутній у підлітків з низьким рівнем егоцентризму.

За висотою факторної ваги (F) при рівні значущості $P \leq 0,01$, провідне місце егоцентризму займає серед факторів: самоконтроль у підлітків ($F = 0,751$), напруженість ($F = 0,696$), висока нормативність поведінки ($F = 0,691$), стриманість ($F = 0,620$), почуття провини ($F = 0,547$), тривожність ($F = 0,528$).

Високий рівень егоцентризму супроводжує: з одного боку - стриманість, підвищена нормативність поведінки, впевненість в собі, високий рівень самоконтролю та з другого боку - напруженість, схильність до фрустрацій, підвищена потреба у самоствердженні, центрування на собі, невротична потреба у визнанні та любові, низький рівень здатності об'єктивно оцінювати власні вчинки, мотиви своїх дій.

Середньому рівню егоцентризму, в основному, відповідає середній рівень особистісних факторів, а також тенденція до високого рівня самоконтролю, домінантності, сміливості, низького рівня напруженості. Низькому рівню егоцентризму відповідає, частіше, середній рівень особистісних факторів, як правило – низький рівень напруженості, упевненості у собі, об'єктивна оцінка свого статусу в групі, прийняття своїх особистісних властивостей, здатність оцінювати, аналізувати мотиви своїх вчинків, повага до себе.

Низький рівень егоцентризму співвідноситься з середнім рівнем особистісних факторів, як правило - низьким рівнем напруженості, високим рівнем залежності від думки, ставлення групи, очікуванням позитивного ставлення більшості.

Результати констатуючого експерименту дають підстави зробити висновок про те, що егоцентризм в підлітковому віці є однією з ключових особистісних детермінант мисленнєвої діяльності, яка істотно впливає на показники мисленнєвої діяльності, особистість у цілому. Тому профілактика й попередження негативних наслідків егоцентризму є необхідною саме в ранньому підлітковому віці.

Дослідження особливостей прояву егоцентризму у мисленнєвій діяльності дало можливість розробити та науково обґрунтувати теоретичні підходи та конкретні прийоми, розвивальні програми, які включають індивідуальну й групову роботу з підлітками спрямовану на актуалізацію механізмів самокорекції егоцентризму особистості.

Третій розділ “Формування умінь рефлексії та децентрації у психопрофілактиці й психокорекції егоцентризму особистості” включає в себе опис структури, змісту та особливостей перебігу формуючого експерименту, доведено ефективність результатів його впровадження. В розділі детально описана розроблена нами “Комплексна програма психопрофілактики та корекції егоцентризму особистості підлітка”.

Основою для проведення формуючого експерименту слугувало положення про те, що регуляція егоцентризму особистості підлітка зумовлюється розвитком умінь рефлексії, децентрації, гнучкості мислення, а також принципи організації психотренінгових форм роботи (Н.Клюєва, Г.Марасанов, Л.Петровська, Н.Пов’якель, К.Рудестам, М.Свистун, Т.Яценко та ін.).

Завданнями формуючого експерименту були:

- розробка, апробація, впровадження в практику навчання тристадіального тренінгу розвитку умінь рефлексії, децентрації, гнучкості мислення для підлітків з різними рівнями егоцентризму;
- формування умінь особистісної, інтелектуальної рефлексії, децентрації, гнучкості мислення в підлітків з високим рівнем егоцентризму за допомогою тренінгу;
- розробка комплексної програми психопрофілактики та корекції негативних проявів егоцентризму в підлітковому віці.

Експериментальна робота проводилася на базі Навчально-наукового педагогічного комплексу м. Кіровограда протягом 1998-2000р.р. з учнями 9-11 класів у формі учбових занять з основ психології один раз на тиждень по дві академічних години (4 групи по 15 осіб) упродовж півріччя.

Основні виховні та корекційні заходи включали: спостереження, порівняльний аналіз результатів контрольних та експериментальних груп, динаміку розвитку особистісних, мисленневих процесів в експериментальних групах на різних стадіях тренінгу, бесіди, психодіагностичні методики, тренінг розвитку умінь рефлексії, децентрації мисленнєвої діяльності, гнучкості мислення, прийоми відпрацювання умінь рефлексії, децентрації. Отримані дані підлягали якісному та кількісному аналізу. Виявлення відмінностей у розподілі ознаки здійснювалося за допомогою використання χ^2 Пірсона, при виявленні ступеня узгодженості змін застосовувався r_s Спірмена. Нами було розроблено тристадіальний тренінг умінь рефлексії та децентрації мисленнєвої діяльності, гнучкості мислення.

Перша стадія тренінгу передбачала актуалізацію особистісної рефлексії, особистісного розвитку, профілактику егоцентризму на базі відпрацювання умінь особистісної рефлексії. Спрямованість особистісної рефлексії ми виявляли в самоорганізації, осмисленні особистістю себе, своїх думок, мисленнєвої діяльності в цілому. Друга стадія тренінгу доповнювала першу й вирішувала завдання корекції егоцентризму шляхом формування умінь децентрації, одного з основних механізмів переборювання тотального егоцентризму, що виявляється в здатності

змінити власну точку зору, позицію в результаті зіставлення, інтеграції її з позиціями, відмінними від власної. На завершальному етапі, третій стадії, здійснювалося закріплення корекції егоцентризму на основі формування інтелектуальної рефлексії, гнучкості мислення. Сутність інтелектуальної рефлексії ми вбачали в осмисленні руху в змісті проблемної ситуації та, у свою чергу, організації дій, які могли б змінити, удосконалити компоненти цього змісту. Гнучкість мислення ми визначаємо як пластичність мисленнєвого процесу, стратегію, спрямовану на подолання фіксованості, стереотипності. Таким чином, підвищення продуктивності мисленнєвої діяльності та корекцію егоцентризму ми здійснювали через одночасний вплив на особистісну та пізнавальну сферу підлітка.

Зазначимо, що кількісні показники контрольних і експериментальних груп до проведення формуючого експерименту були приблизно однакові. Якщо порівняти показники експериментальних і контрольних груп після експерименту, то можна констатувати, що кількість учнів з оптимальним – середнім рівнем егоцентризму значно зростає саме в перших. Спостерігається приріст показників продуктивності мисленнєвої діяльності, але в експериментальних групах більш ефективно підвищуються як успішність, так і усвідомленість вирішення завдань, ніж в контрольних. Крім того, зростає гнучкість та зменшується ригідність мислення в групах. Розбіжності виявилися статистично значущими ($p < 0,05$). В експериментальних групах відмічаються суттєві зміни в характеристиках мислення. Можна констатувати, що відбулося значне покращення показників інтегрального ставлення до себе в експериментальних групах. Тобто, в результаті експерименту формування позитивного відношення до себе, корекція егоцентризму здійснюється більш ефективно, ніж без застосування активних методів.

Таблиця 1.

Вплив формуючого експерименту на егоцентризм особистості, продуктивність мисленнєвої діяльності, характеристики мислення, ставлення до себе у підлітків (у відсотках)

Показники		До експерименту		Після експерименту	
		КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Рівень егоцентризму	Високий	36,7	40	30	10
	Середній	50	36,7	56,7	86,7
	Низький	13,3	23,3	13,3	3,3
	Успішність	23,3	16,7	36,7	80

Продуктивність мисленнєвої діяльності	Середній час (у хвилинах)	18	20	17	5
	Усвідомленість	0,5	0,7	0,9	1,5
Гнучкість мислення		30	33,3	40	90
Ригідність мислення		70	66,7	60	10
Центрування		66,7	63,3	63,3	6,7
Фіксованість		70	66,7	60	10
Рівень інтегрального ставлення до себе	Високий	33,3	26,7	43,3	56,7
	Середній	53,3	50	43,3	40
	Низький	13,3	23,3	13,3	3,3

Підвищення продуктивності мисленнєвої діяльності, зниження центрування й підвищеної фіксованості досліджуваних на обраних стратегіях розв'язання завдань, а також суттєве зменшення кількості досліджуваних з ригідністю мислення, формування продуктивної особистісної позиції, об'єктивного ставлення до себе підтверджують адекватність розроблених і підібраних прийомів, які дозволяють здійснити корекцію негативних проявів егоцентризму на базі розвитку особистісного та процесуального аспектів мисленнєвої діяльності.

На основі узагальнення результатів дослідження теоретично та практично підтвердилися висунуті в ході експериментального дослідження гіпотези, що дало підстави зробити наступні висновки.

Висновки.

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення проблеми прояву егоцентризму особистості у мисленнєвій діяльності підлітків, що полягає у уточненні та поглибленні сутності поняття “егоцентризм”, виокремленню поняття “егоцентризм особистості”, виявленні особливостей його впливу на мисленнєву та особистісну сфери підлітка, визначенні специфіки, видів, типів, функції, наслідків егоцентризму, а також його динаміки за рівнями в різних вікових групах підліткового періоду, визначенні методів та прийомів корекції та самокорекції негативних наслідків егоцентризму.

Егоцентризм визначається як специфічна неусвідомлена пізнавальна позиція, що опосередковує процес пізнання суб'єктивним сприйняттям світу. Центрування, фіксованість на випадкових об'єктах спричиняють психологічні особливості дитячого мислення: анімізм (внутрішні психічні феномени приписуються неістотам), синкретизм (намагання все зі всім

пов'язувати), реалізм (психічним процесам приписуються ознаки неживого світу, трансдукцію (перехід від часткового до часткового, уникаючи загальне), нечутливість до суперечностей).

Егоцентризм особистості як психологічне явище утворюється з процесом соціалізації, розвитком умінь децентрації, коли егоцентризм з пізнавальної позиції трансформується в особистісну властивість, яка проявляється як детермінанта мисленнєвої діяльності, що характеризується зосередженням на власному "я", фіксованістю на обраних технологіях рішення, репродуктивною мисленнєвою позицією.

Відповідно визначаються види егоцентризму: пізнавальний, вербальний, інтелектуальний, ідеологічний, просторовий, соціальний, комунікативний, поведінковий, моральний, інтровертований та екстравертований. Типи, в залежності від рівню та ступеню прояву: тотальний (поширений), локальний (обмежений) за рівнем тривалості; стійкий (сталий) та ситуативний (тимчасовий) за ступенем поширеності. Види та типи егоцентризму взаємопов'язані. Кожний окремий тип егоцентризму може виявлятися у різних видах.

Позитивний прояв егоцентризму полягає в збалансованому механізмі психологічного захисту особистості в критичні, кризові періоди її розвитку. Негативними наслідками егоцентризму є ригідність мислення, егоїзм, індивідуалізм.

Динаміка егоцентризму демонструє підвищення рівню на початку та суттєве зниження наприкінці підліткового віку: у молодшому підлітковому віці домінуючим є високий рівень егоцентризму, менше представлений середній та низький рівні егоцентризму. В середньому підлітковому віці відбувається поступове зниження високого рівня егоцентризму, спостерігається тенденція до збільшення кількісного відношення середнього та низького рівня егоцентризму. У старшому підлітковому віці відбувається стабільне зростання кількості учнів із середнім рівнем й зниження з високим рівнем егоцентризму. Динаміка егоцентризму в межах підліткового віку засвідчує зниження критичного, високого рівня й стабілізацію оптимального – середнього рівня егоцентризму.

Психологічні особливості прояву егоцентризму особистості в мисленнєвій діяльності підлітків виявляються в тому, що егоцентризм вносить дезорганізацію в смислову регуляцію мисленнєвої діяльності. Активізація особистісної рефлексії, центрування на власному "я", своїх проблемах, пов'язаних з конфліктною самооцінкою, призводить до поверхових розв'язань, у випадку неможливості віднайдення способу розв'язання шляхом актуалізації наявних знань, відбувається "блокування", яке завершується відмовою від розв'язування взагалі. Продуктивність мисленнєвої діяльності залежить від особистісної позиції та характерна більше для підлітків із середнім рівнем егоцентризму, ніж з високим та низьким рівнями.

Високому та низькому рівням егоцентризму притаманна егоцентрична репродуктивна особистісна позиція (домінування змістової сфери над смисловою, переважання екстенсивної

рефлексії, недостатнє усвідомлення засобів, способів розв'язань, переважання рефлексивного компонента в організованості мисленнєвої діяльності). Середньому рівню егоцентризму відповідає децентрована продуктивна особистісна позиція (домінування смислової сфери над змістовою, інтенсивної рефлексії, усвідомлення засобів розв'язання, виражений рефлексивний компонент в організованості мисленнєвої діяльності).

Крім того, егоцентризм особистості впливає на сформованість мисленнєвих операцій у підлітків і визначається у ролі настанови в процесі розв'язання завдань. Високий рівень егоцентризму пов'язаний із високою швидкістю мисленнєвого процесу, оптимальним характером вироблення стратегії розв'язання завдання, але водночас з високим ступенем центрування, фіксованості на обраній стратегії, ригідністю мислення. Середньому рівню егоцентризму відповідає частіше середня швидкість мисленнєвого процесу, ускладнений характер вироблення стратегії, проте незалежність від обраної стратегії розв'язання завдання й, найчастіше, гнучкість мислення. Низький рівень егоцентризму супроводить низька швидкість мисленнєвого процесу, вироблення стратегії із труднощами, залежність від обраної стратегії, переважання ригідного мислення.

Специфіка сформованості рівню інтелектуальних умінь у підлітків з різними рівнями егоцентризму полягає в тому, що тільки підліткам із середнім рівнем егоцентризму наявний оптимальний розвиток інтелектуальних умінь.

Встановлено співвідношення між рівнем егоцентризму та особистісними якостями, індивідуально-типологічними особливостями підлітка. Високий рівень егоцентризму супроводжує: з одного боку - стриманість, підвищена нормативність поведінки, упевненість в собі, високий рівень самоконтролю, сенситивності та з другого боку - напруженість, схильність до фрустрацій, підвищена потреба у самоствердженні, центрування на собі, невротична потреба у визнанні та любові, підвищена нервовість, високий рівень домагань, низький рівень здатності об'єктивно оцінювати власні вчинки, мотиви своїх дій.

Середньому рівню егоцентризму відповідає тенденція до високого рівня самоконтролю, домінантності, сміливості й низький рівень напруженості, переважно середній рівень домагань та сенситивності. На низькому рівню егоцентризму проявляється – низький рівень напруженості, о'єктивна оцінка свого статусу в групі, прийняття своїх особистісних якостей, здатність оцінювати, аналізувати мотиви своїх вчинків, повага до себе, але залежність від думки, ставлення групи, невпевненість у собі, низький рівень домагань.

Формування механізму самокорекції егоцентризму успішно протікає на основі вироблення умінь рефлексії, децентрації, гнучкості мислення, внаслідок чого відбувається підвищення продуктивності мисленнєвої діяльності, зниження центрування й підвищеної фіксованості на

обраних стратегіях розв'язання завдань, розвиток гнучкості мислення, формування продуктивної особистісної позиції, об'єктивного ставлення до себе.

Розроблена автором та апробована “Комплексна програма психопрофілактики та корекції егоцентризму особистості підлітка” дозволяє здійснити корекцію негативних проявів егоцентризму на основі розвитку особистісного та процесуального, динамічного аспектів мисленнєвої діяльності, а також може бути рекомендована для підготовки майбутніх вчителів, психологів, післядипломної освіти педагогічних кадрів.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів дослідження проявів егоцентризму в розвитку особистості. Перспективи подальшого дослідження проблеми можна визначити в розробці методичного інструментарію та корекції окремих видів і типів егоцентризму, в розробці науково обґрунтованих програм подолання негативних наслідків егоцентризму в мисленнєвій діяльності різних професійних груп – викладачів, шкільних психологів, управлінців різних ланок.

Основні положення дисертаційного дослідження викладено в таких публікаціях автора:

1. Пов'якель Н.І., Гейко Є.В. Психологічні передумови і наслідки розвитку когнітивного егоцентризму у підлітковому віці //Психологія. Збірник наукових праць. – Випуск 1(4). – НПУ імені М.П.Драгоманова. – К., 1999. – С.102-106.
2. Гейко Є.В. Психокорекція негативних проявів егоцентризму в підлітковому віці //Психологія. Збірник наукових праць. Випуск 12. – НПУ імені М.П.Драгоманова. – К., 2001. – С. 167 – 173.
3. Гейко Є.В. Психологічна природа та прояв егоцентризму в онтогенезі особистості //Філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ, 2001. – Вип. 6. – Ч.2. – С. 43 – 53.
4. Гейко Е.В. Влияние эгоцентризма на формирование познавательной сферы личности //Психология диалога и общения учителя и учащихся. Сборник научных трудов. – Т.3. – Кировоград, 1995. – С.52-57.
5. Гейко Є.В. Психологічні особливості прояву егоцентризму в школярів підліткового віку в період духовної кризи суспільства //Психолого-педагогічна наука і суспільна ідеологія: Матеріали методологічного семінару Академії педагогічних наук України, 12 листопада 1998р. – К.: Гнозис, 1998. – С.307-312.
6. Гейко Е.В. Влияние групповой психотерапии на психические свойства личности эгоцентрического типа старшего подросткового возраста //Сучасні технології навчання у навчальному процесі вищих освітніх закладів: Матеріали міжнародної науково-методичної конференції 10-12 листопада 1999 р.Ч.1. – Рівне: РДТУ,1999. – С.29 -33.
7. Гейко Е.В. Влияние психотренинга на коррекцию стрессовых состояний, психической неуравновешенности у подростков //Наука і освіта. Науково-практичний журнал

Південного наукового Центру АПН України. - №1-2. Спецвипуск – 2000: матеріали Міжнародного конгресу “Стреси в повсякденному житті дітей”, Одеса – 25 -29 квітня 2000 року. – Одеса, 2000. – С.133 -134.

8. Гейко Е.В. Роль эгоцентризма в развитии самоотношения у подростков //Проблема личности в сучасній науці: результати та перспективи досліджень. Збірник доповідей Другої Всеукраїнської наукової конференції 9-10 вересня 1999р. – Київ, 2000. – С.131-133.

9. Гейко Е.В. Эгоцентризм в онтогенезе развития личности //Проблема личности в современной науке: результаты и перспективы исследований. Тезисы докладов Третьей Всеукраинской научной конференции молодых ученых 28-29 сентября 2000 года. – К., 2000. – С.142 -144.

Гейко Є.В. Психологічні особливості прояву егоцентризму особистості у мисленнєвій діяльності підлітків. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07. – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2001.

У дослідженні представлено результати теоретичного і експериментального вивчення психологічних особливостей прояву егоцентризму особистості у мисленнєвій діяльності підлітків. Уточнено поняття “егоцентризм”, виокремлено поняття “егоцентризм особистості”, визначено його роль як однієї з ключових особистісних детермінант мисленнєвої діяльності у підлітковому віці. Виявлено види, типи, рівневу динаміку, форми та особливості прояву егоцентризму в мисленнєвій, особистісній сферах в залежності від рівню. Визначено його позитивні ознаки та негативні наслідки. Досліджено прояв егоцентризму у параметрах мисленнєвої діяльності: продуктивність, організованість, динаміка. Виявлено вплив на рівень сформованості інтелектуальних умінь, особистісні фактори, якості, ставлення до себе в підлітковому віці. Розроблено програму запобігання розвитку й поширенню егоцентризму особистості та його негативних наслідків у мисленнєвій діяльності підлітків.

Дисертаційне дослідження розкриває перспективи подальшого вивчення проблеми впливу особистісних детермінант на мисленнєву діяльність особистості.

Ключові слова: егоцентризм, егоцентричність, егоцентрична спрямованість особистості, егоцентрична детермінанта мисленнєвої діяльності, егоцентрична особистісна позиція.

Гейко Е.В. Психологические особенности проявления эгоцентризма личности в мыслительной деятельности подростков. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова, Киев, 2001.

Диссертация посвящена проблеме проявления эгоцентризма личности в мыслительной деятельности у подростков.

Учитывая различные подходы к определению понятия “эгоцентризм”, его роли в развитии личности, мы пришли к выводу о необходимости развести понятия “эгоцентризм” и “эгоцентризм личности”. Первое мы рассматриваем как специфическую неосознанную познавательную позицию, которая опосредует процесс познания субъективным восприятием мира. Центрация, фиксированность на случайных объектах способствуют проявлениям психологических особенностей детского мышления: анимизм, синкретизм, реализм, трансдукция, невосприимчивость к противоречиям. Второе понятие характеризует психологическое явление, возникающее в процессе социализации, развития навыков децентрации, когда эгоцентризм из познавательной позиции трансформируется в личностное качество, проявляется как детерминанта мыслительной деятельности, характеризуется сосредоточением на своем собственном “Я”, центрацией на сложившихся технологиях решений, репродуктивной мыслительной позицией. Мы рассматриваем эгоцентризм, как качество личности, личностную детерминанту мыслительной деятельности, которая характеризуется центрацией на собственном “я”, фиксации на личностных проблемах, избранных стратегиях поведения, технологиях решения, непродуктивной личностной позицией.

На основе теоретического анализа литературы выделяются познавательный, вербальный, интеллектуальный, идеологический, пространственный, социальный, коммуникативный, поведенческий, моральный виды и интровертированный, экстравертированный формы эгоцентризма. Основываясь на данном анализе мы выделяем следующие типы эгоцентризма, в зависимости от уровня и степени проявления: тотальный (распространенный), локальный (ограниченный), устойчивый (постоянный) и ситуативный (временный).

В работе систематизированы проявления эгоцентризма на различных этапах развития личности. Первоначально эгоцентризм проявляется как отсутствие различения ребенком 1,5 лет субъекта и объекта. Следующий этап определяется в неспособности разграничивать свою точку зрения и иную, в синкретизме, анимизме, присущих мышлению ребенка дошкольного возраста.

С процессом социализации, установлением отношений кооперации в младшем школьном возрасте происходит переход с эгоцентрической на децентрированную позицию, процент эгоцентрической речи уменьшается, постепенно заменяется внутренней. Однако полностью

эгоцентризм не исчезает, проявляется в форме затруднений у учащихся этого возраста представить естественную систему координат другого человека.

Наибольшего своего развития эгоцентризм достигает в подростковом возрасте. Сосредоточенность на себе, отсутствие различий между реальностью и представлениями о ней, вера в уникальность своего существования – основные формы, характерные эгоцентризму данного возрастного периода. У взрослых людей эгоцентризм сохраняется и проявляется в центрации внимания на отдельных, случайных аспектах, в ситуациях, когда они руководствуются спонтанными суждениями. В поздней взрослости происходит активизация эгоцентризма, что объясняется морфо-функциональными и психическими изменениями.

Выявлена позитивная и негативная роль эгоцентризма в развитии личности. Позитивное проявление осуществляется в балансном механизме психологической защиты личности в критические, кризисные периоды ее развития. Негативными последствиями эгоцентризма являются ригидность мышления, стереотипность, центрация на собственном “я”.

В ходе констатирующего эксперимента выявлено, что эгоцентризм оказывает заметное влияние на познавательную и личностную сферу подростка. Отмечена положительная, статистически значимая корреляция между эгоцентризмом и показателями мыслительного процесса, личностными факторами, свойствами, самоотношением. На основе факторного анализа определено, что эгоцентризм оказывает влияние прежде всего на самоконтроль, напряженность, нормативность поведения, чувство вины, тревожность.

Как личностная детерминанта эгоцентризм проявляется в мыслительной деятельности. Эгоцентризм вносит дезорганизацию в смысловую регуляцию мыслительной деятельности. Активизация личностной рефлексии, центрация на собственном “я”, на личностных проблемах, связанных с конфликтной самооценкой, приводит к поверхностному решению; в случае невозможности нахождения способа решения путем актуализации имеющихся знаний, происходит “блокада”, которая оканчивается отказом от решения вообще. На основе психологического анализа показателей мыслительной деятельности наибольшая продуктивность мыслительной деятельности была выявлена у подростков со средним уровнем эгоцентризма.

Испытуемые с высоким и низким уровнями эгоцентризма чаще демонстрировали эгоцентрическую личностную позицию, которая характеризуется доминированием содержательной сферы над смысловой, преобладанием экстенсивной рефлексии, низкой степенью осознанности приемов, способов решения, преобладанием рефлексивного компонента в организованности мыслительной деятельности. Испытуемые со средним уровнем эгоцентризма чаще демонстрировали децентрированную личностную позицию, для которой характерно доминирование смысловой сферы над содержательной, интенсивной рефлексии, осознанности способов решения.

В ходе формирующего эксперимента доказана эффективность и необходимость использования тренинга умений рефлексии, децентрации и гибкости мышления для коррекции эгоцентризма, повышения продуктивности мыслительной деятельности у подростков, испытывающих негативные последствия эгоцентризма.

В результате апробирования разработанной “Комплексной программы психопрофилактики и коррекции эгоцентризма личности подростка” установлено, что своевременная профилактика эгоцентризма способствует формированию децентрированной личностной позиции, характеризующейся объективностью восприятия личностью себя и окружающего мира, высокой продуктивностью мыслительной деятельности.

Ключевые слова: эгоцентризм, эгоцентричность, эгоцентрическая направленность, эгоцентрическая детерминанта мыслительной деятельности, эгоцентрическая личностная позиция.

Geyko E.V. Psychological features of display egocentrism of the person in mental of activity of the teenager. - Manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the candidate of psychological sciences on a speciality 19.00.07. - pedagogical and aged psychology. Dragomanov National Pedagogical University, Kyiv, 2001.

In research the results of theoretical and experimental study of psychological features of display egocentrism of the person in mental of activity of the teenagers are submitted. The concept "egocentrism" is specified, its role as by one of great personal determinant mental of activity in teenage is determined. And also the kinds, types, forms, dynamics on levels and feature of display egocentrism in mental, personal spheres are certain depending on a level, its positive displays and negative consequences. Influence egocentrism on components of efficiency mental of activity, mental of operation, intellectual skills, personal the factors, attitude to itself in teenage experimentally is checked up. The program of the prevention of development general egocentrism of the person and his its negative consequences in mental of activity of the teenagers is developed .

The dissertation research opens prospects of the further study of a problem, of influence personal determinant on mental activity of the person.

Key words: egocentrism, the egocentric property of the person, egocentric orientation of the person, egocentric determinant of mental activity, the egocentric personal position.